

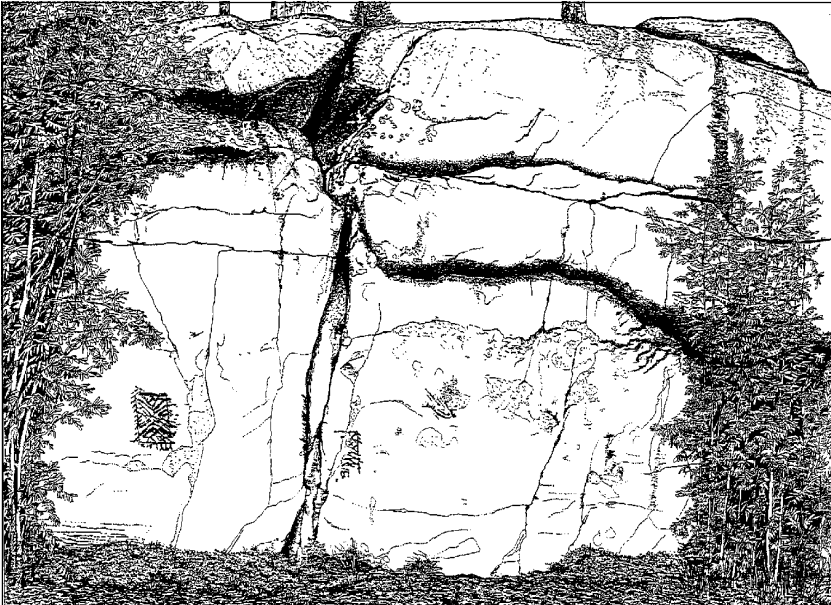
Soome kaljumaalingud

Pekka Kivikäs

1911. aastal helistati Soome Rahvusmuuseumi, et 23 kilomeetrit Helsingist läände jäävas Kirkkonummis on kõrgel Vitträski astmeliselt kõrguval kaljuseinal avastatud võrgutaolisi märke. Helistaja oli helilooja Jean Sibelius ja tegemist oli Soome esimese kaljumaalinguleiuga.

Kulus ligi 50 aastat enne kui selgus, et Juusjärvel, vaid 5,2 km Vitträskist lääne pool, on teinegi kaljumaaling. Sellest peale alustati kaljutaide otsinguid.

Kuna mõlema maalingutepanoo all on maalimiseks sobiva kõrgusega terrass, pole kujutiste vanust veetaseme kõrguse põhjal olnud võimalik kindlaks teha. Neid võidi teha millal tahes pärast

Joonis 1. Aastatuhandete eest Vitträski rannakaljudele maalitud punased kujutised eraldasid osa sellest omaette alaks kaldajärsakul. Need maalingud pakuvad tänini elamusi, andes ka kaljule inimese silmis sügavama tähenduse.

seda, kui kaljud olid vee alt paljastunud. Tõenäoliselt on mõlema leiukoha maalingud tehtud üsna üheaegselt, sest nad asuvad peaaegu samal kõrgusel merepinnast. Võib-olla siis, kui praegused järved olid veel ühenduses merega. Kirkkonummi maalinguid ongi peetud varase kammkeraamika aega kuuluvaks (Luho 1962: 63, 69).

Vitträski motiividele sarnaseid võrgukujutisi esineb Rootsi ja Norra leiualadel (Europaeus 1917: 46; Hallström 1952: 401–405), mujal Soomes ega piiritaguses Karjalas neid aga ei leidu. Soome Mäntyharju võrgulaadne maaling on pigem erinevate motiivide liitkujutis kui tõeline võrk. Ornamenti meenutava motiivi päritolu seisukohalt on siiski huvitav tõdeda, et Edela-Soomest on leitud kerakujuline nui, mida kaunistab muu hulgas sellesse uuristatud võrgukujund.

Juusjärvi kujutistele võib vormi poolest sarnaseid leida Kymenlaaksost (Kivikäs 1995) ja kahe Salpausselkä lõunaosast 1999. a avastatud leiukoha maalingute seast. Miehikkälä Ristniemi suurima inimese kederluud ja jalalabad on otsekui koopia Juusjärve parempoolsest inimesest. Loodetavasti saame Soome kaljumaalingu traditsiooni kohta värskeid andmeid siis, kui muistselt rannikualt avastatakse uusi leiukohti.

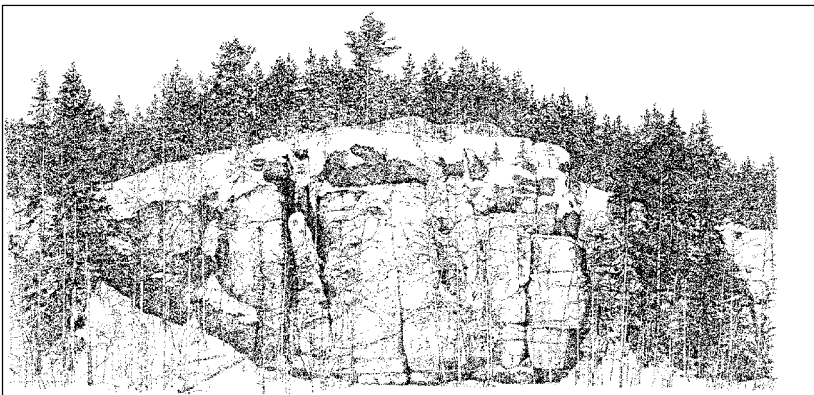
Joonis 2. Vasakul Juusjärve kaljuseina peamine maalingutepanno. Ülemine inimpea meenutab veelindu. Rühma alumised pikad kujutised (52 ja 53 cm) on tehtud varasemate maalingute peale. Keskel on Ristniemi kõige paremini säilinud maaling (pikkus 87 cm). Mõlemal juhul on inimeste käed palveasendis laiali. Sümmetriliselt kujutatud jalad on kederluude kohalt kaldristitaoliselt ristatud. Paremal on erinevaist motiividest moodustatud võrgutaoline kujutis Mäntyharjus.

Kaljumaalingud on küttide ja kalastajate looming

Soome kaljumaalingud pärinevad põhjala jahi- ja kalapüügikultuurist. Maalingute paiknemine, ainek, vormikeel ja teostus on seotud kiviaegse maailmapildiga. Nad moodustavad Norrast üle Beringi väina ulatuvas põhjamaises taites oma “murraku”. Norras, Rootsis ja Koola poolsaarel leidub nii kaljumaalinguid kui ka -jooniseid (kaljusse raiutud või uuristatud kujutisi), kuid Ida-Karjalas vaid kaljujooniseid. Soomes on seni avastatud vaid kaljumaalinguid, kui mitte arvestada mõningaid esemete pinnal leiduvaid jooniseid.

Fennoskandia eri piirkondades paiknevate maalingute asukohtad on tihedalt seotud kohaliku elukeskkonnaga. Soome maalingute kohalikut on mõjutanud sopiline järvevaastik ja saartevahelised käänulised veeteed. Maastik on siin hoopis teistsugune kui Rootsi jõeorgudes, Norra fjordide rannikul või Äänisjärve avara veevälja ääres.

Kaljutaiet loonud kütid ja kalamehed kasutasid liikumiseks veeteid ja seljandikke. Soome vetel liikudes tuli osata õiget teed valida. Kaljude ja maalingute uskumusliku sisu kõrval näib ka see asjaolu olevat mõjutanud kohalikut. Maalingupaikadena on eelistatud marsruutide ristumiskohti, järvekaelu, lühikeste maakitsuste servi või kosepealseid. Tihti tundubki kalju asukoht olevat tähtsam kui

Joonis 3. Ristniemenvuori maalingud asuvad veepiiri lähedal uhkest rabakivisambast paremale jääval kaljuosal. Selles piirkonnas võivad maalingud paikneda kalju kõrgeima koha all või mõne erandliku kaljumoodustise lähedal.

kaljuseina esinduslikkus. Sobivaiks on peetud püstiseid, vee ääres kõrguvaid päikesepoolseid murdpindseid järsakuid, jää poolt lihvitud seinu või maamärkideks sobivaid suuri rändrahne. Lappeenranna lähedal ja mõnedel puhkudel ka mujal Soomes näib maalینگukoha valikut olevat mõjutanud kalju erakordne kuju.

Kõige tihedamalt on kaljumaalingute leiukohti Saimaa ja Kymijoe vahel.

Soomes on üle 75 kaljumaalingute leiukoha, lisaks teatakse veel üle 20 nn ookrilaigu. Need on värvunud pinnad, kus selgelt eristatavad kujutised puuduvad. Enamik ka kõige ebamäärasematest mainitud laikudest on kunagiste maalingute jäänukid.

Kaljumaalinguid võib leida peamiselt ida poolt, Saimaa keskja lõunaosast. Kõige tihedamalt on neid Saimaa ja Päijänne esmaste väljavoolusängide ääres. Maalingute asukohad viitavad sellele, kus liikus inimesi ja millal kujutisi maaliti. Uusi leide lisandub pidevalt, nt 1999. aastal avastati kolm senitundmatut maalingut.

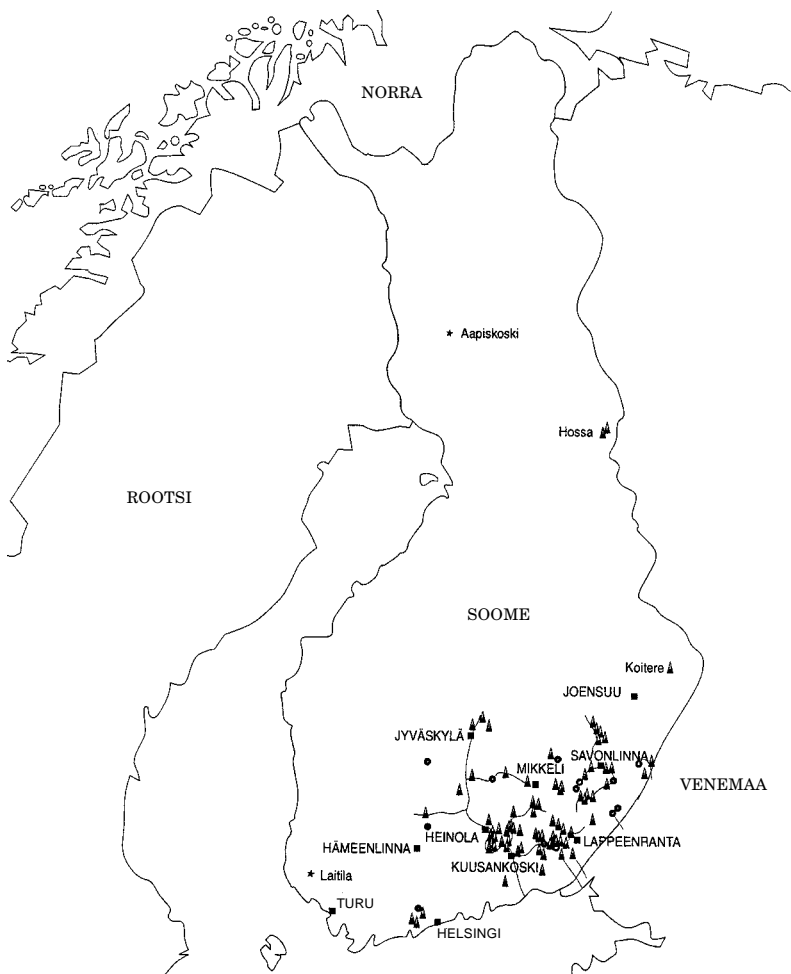
Kaljumaalingute dateerimine rannakronoloogia järgi

Kaljutate ehk kaljujooniste ja -maalingute vanuse määramine on alati raske. Soomes põhineb see peamiselt muinasaegse rannajoone, asulakohtade ja maalingute kõrguste võrdlusel. Selle põhjal võib kindlaks määrata aja, millal vesi või jää oli maalingu all parajal kõrgusel. Niisugune dateerimine õigustab end kõige paremini nende maalingute puhul, mis praegu paiknevad väga kõrgel. Neis kohtades oli ilma tehiskõrgenditeta maalimine võimalik vaid siis, kui veetase oli praegusest tunduvalt kõrgemal.

Leidude hulk muistse Suurjärve (Päijänne ja Saimaa) piirkonnas, maalingupannode täpsed kõrgused ja vesikonna ajaloolise arengu andmed on dateerimise seisukohalt tähelepanuväärne materjal (Kivikäs 1999; Kupiainen 1999; Jussila 1999).

Kui tahetakse mõista Soome kaljumaalinguid, tunda nende asukohti, otsida uusi leiukohti ja dateerida teadaolevaid, vajatakse paratamatult teavet maapinna ja vesikonna muutumise kohta.

Alates jääaja lõpust on maa kerkinud. Kõige kiirem muutus on olnud Merenkurkku (Põhjalahe kitsaim koht) kohal. See on põhjustanud maapinna kaldumist ja muutnud järvede väljavoolusuundi.

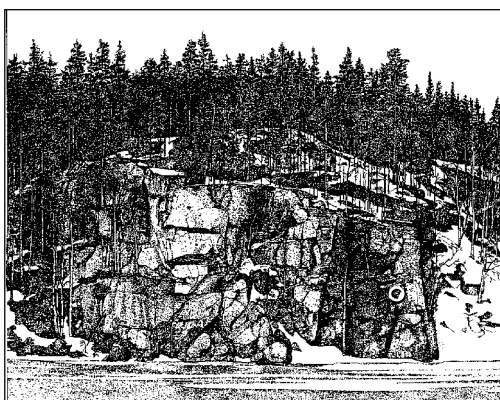

Joonis 4. Teadaolevad Soome kaljumaalingud ja ookrilaigud 4. aprilli 2000 seisuga. Kolmnurk tähistab kaljumaalingut, ring ookrilaiku ja tärn kaljutaidega seostatavat üksikleidu.

Päijänne ja Saimaa moodustasid omal ajal Perämerre (Põhjalahe põhjapoolsemasse ossa) suubuva Suurjärve. Kuna maa tõusis kõige kiiremini loodes, seal, kus paiknes esmane väljavool, valgusid veemassid vesistu lõunaossa. Umbes 6900 kalendriaastat tagasi (6100 BP)¹ murdis Päijänne vesi takistuseks olnud Salpausselkä seljandiku Heinola kohal läbi ja järve väljavoolusängiks sai Kymijoki.

Heinola seljandiku murdudes tõusis madalamal olnud Konnivesi tase. Kõrgenenud veetaseme aegu oli võimalik maalida kaks silmsideme kaugusel paiknevat Konnivesi põdrakujutist: Rautakannanvuori pöder (püstsein) ja Haukkavuori pöder (mille alla jääb midagi terrassitaolist). Saimaa ja Päijänne äärsetes leiukohtades (püstsein – terrass) tehtud tähelepanekud kinnitavad Konnivesi ülemiste maalingute üheaegset loomist. Järv oli kõrgeimas seisus vaid lühikest aega (vestlus M. Saarnistoga 1998. aastal, samuti Miettinen 1986: 111). Siit järeldub, et kaljumaalinguid tehti Kymi-joe piirkonnas juba 6900 aasta eest. Timo Miettinen (Miettinen 1986: 111) on Rautakannanvuori püstseinale oleva põdra nimetanud vanimaks Soomes dateeritud kaljumaalinguks.

Saimaa väljavoolusängi muutused toimusid kolmes järgus. Esmane lõunasuunaline väljavool avanes Ristiinas (Mikkelist lõuna pool) umbes 6800 kalendriaastat tagasi (Mäntyharju – Vuohijärvi – Verla), teine Lappeenranta Kärenlampis 6400 kalendriaasta eest

Joonis 5. Vasakul Konnivesi Haukkavuori ja paremal selle uhke pöder. Maaling asub kaljujärsaku paremas servas suure vees oleva rahnu ülalosas väikesel valgeks jäetud külgpinnal. Rautakannanvuorini jääb siit alla kilomeetri.

Joonis 6. Fotode järgi tehtud visand Astuvansalmi maalingute paiknemisest. Kujutiste ees kasvavate puude tõttu esineb joonises moonutusi. Kõige kõrgemal olev maaling on kaldrist, mis on 12,5 meetrit Saimaa veetasemest kõrgemal. Maalingukalju avastamise järgselt (Sarvas 1969) algas Soomes innukas kaljumaalingute otsimise periood.

(Väliväylä) ja kolmas ehk Vuoksi sündis 6000 kalendriaastat tagasi (5000 BP). Alles Vuoksi jõe tekkimise järel alanes Saimaa veetase tunduvalt.

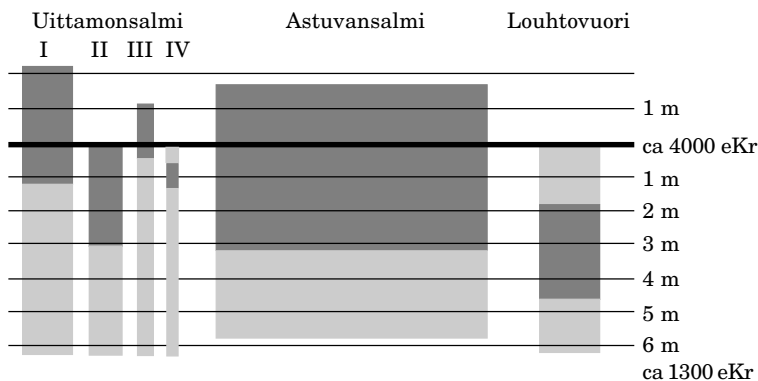
Saimaal ja Päijännel tehtud mõõtmised näitavad kõikide maalingute ülemiste kujutiste kuulumist kammkeraamika leidudega samasse ajajärku. Saraakallio kõige kõrgemal asuvad maalingud on valminud mõnisada aastat pärast Heinolanharju seljandiku murdumist varasel kammkeraamika ajastul. Seega on Saraakalliol hakatud maalima juba enne Astuvansalmi maalinguid. Saimaa veetõus kestis kauem. Praegu ei ole tõendeid selle kohta, et maalinguid oleks tehtud ka veetõusu ajal, kuigi see võimalus pole välistatud. Saimaa ääres on siiski maalinguid, mis on tehtud Suur-Saimaa kõrgeima veetaseme paiku. Valdav osa Suurjärve kujutistest on arvatavasti loodud siiski peatselt pärast Kymijõe ja Vuoksi jõe teket ning veetaseme alanemist järves.

Maalingupannooide alt on esemeleide tuvastatud üsna vähe. Neid dateeritakse kiviaja lõppu või pronksiaja algusesse. Astuvansalmi põhjast on leitud neli merevaikripatsi osa (Grönhagen 1994).

Merevaiku esineb kammkeraamikaageis haudades. Seda on Soome imporditud Läänemere kaguosast. Baltimaadest on leitud esemeid, millel võis olla seos mõne kaljumaalinguga. Kaljuseintele kantud maalingute motiive on tõenäoliselt uuristatud ka luusse, vajutatud savisse, värvitud või tätoveritud nahale jne. Just teemaatika kandumine ühest materjalist teise võib mõnel juhul aidata selgitada kaljumaalingumotiivide vormikõnet. Seevastu on maalitud pindadel raske leida harjutamisele viitavaid jälgi. Vaid osa kaljumaalingute leiukohtadest olid kauaaegseteks kultuspaikadeks.

Soome kaljumaalingud on tehtud varjundirohke ookriga (raudoksiidiga) (Taavitsainen & Kinnunen 1979). Seega kasutati kivist endast saadud värvainet.

Klaasja ja vahelduva läbipaistvusega ränidioksiidi all on maalitud säilinud aastatuhandeid. Suur osa pannoodest on üsna väikesed, umbes 1,5 m x 2 m ja neil kujutatu on tagasihoidlik. Kuid paigus, kus on näha pikaajalist traditsiooni, leidub ka suuremaid maalitud pindu. Näiteks Astuvansalmi Saraakallio ja Värikallio on olnud kauaaegsed kultuskohad. Nii Saraakallio kui ka Astuvansalmi kaljudel võib eristada pealestikku maalitud erivanuselisi kihistusi.

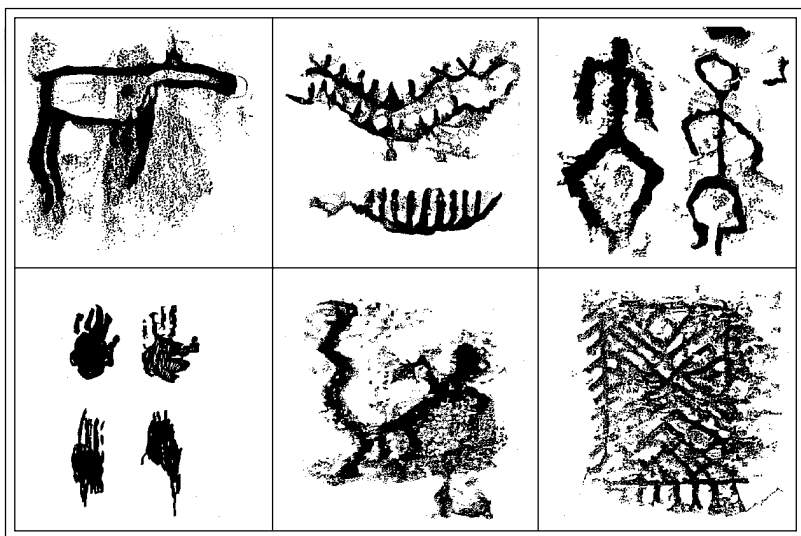
Joonis 7. Skeem Ristiina lähieümbruse maalingupannode suuruse ja valmimisaja kohta. Lähtutakse Suur-Saimaa veetasemest 4000 a eKr. Vertikaaljoonte vahe vastab ühele meetrile ja sellele vastav horisontaalmõõt kahele meetrile. Tulba helehall alaosa näitab Saimaa veetasest vastava maalingurühma all umbes 1300 a eKr. Astuvansalmi pannoo on üle 15 meetri pikk.

Saimaa-äärsed maalingud dateeritakse 6000–3300 kalendriaasta vanuseks (Jussila 1999: 113–133). Kymijoe piirkonna ja Saraakallio kujutisi on loodud varemgi. Praegu arvatakse Soome kaljumaalingud kuuluvat kiviaja neoliitilisse perioodi, kuid vastavad uuringud pole veel lõppenud.

Kaljumaalingute motiivid

Soome kaljumaalinguis on üle kuuesaja kujutise või identifitseeritava fragmendi. Kesksemad teemad on inimene, põder, sarve- ja paadikujutised ning kämblajäljendid. Lisaks on leitud võrgutaolisi märke ja nende kombinatsioone, madu meenutavaid siksakjooni, mõningaid linde, kalu, identifitseerimatuid loomi ja motiive, erinevaid jooni ning joonkujutisi.

Detailide ja liikide osas on maalingud raskesti identifitseeritavad. Nn põtrade juures esineb sageli nii põdra kui ulukpõhjapõdra

Joonis 8. Enimlevinud motiivideks on põdralaadsed, sarve- või paadikujutised, inimesed ja mitmesugused kontaktjäljendid. Esineb ka siksakjooni, võrgumotiive, linde, kalu, arusaamatuid kujundeid, mitmesuguseid muid jooni ja laike.

tunnuseid ja mitmeid paadikujutisi võib samal ajal pidada ka sarve-
motiivideks.

Tavaliselt paiknevad maalingud üksteisest lahus. Ühtne rühm, kuhu kuulub kaks või kolm eri kujutist, on erandlik, kuid samas võib siiski täheldada ühesuguste motiivide paarikaupa esinemist.

Kujutatu tõetruud esitamist on taotletud harva. Maalija on reprodutseerinud peamiselt muinasinimestele tuntud märke ehk teinud pilte valmiskujutistest. Maalinguis korduvad isikupärase käekirjaga tehtud tuttavad kujundid. Kindla piirkonna inimestele võisid need olla mitte ainult kaljudele joonistatud kujundid, vaid märgid, millega seostati legende ja uskumusi ning millel arvati olevat väge. Kindlasti oli oma tähendus ka sellel, et maalimiseks kasutati sama värvi nagu haudade juureski.

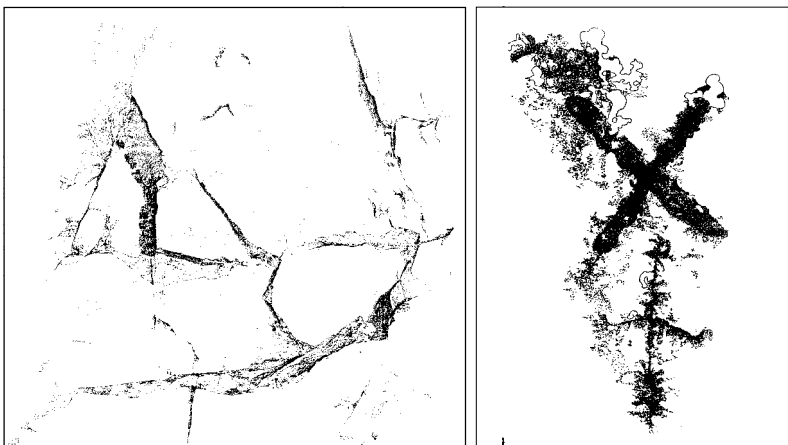
Maalingud on liigendanud ja piiritlenud eluringi, olles inimrühma kivisse jäädvustatud mälu ja side minevikuga. Kõikide märkide järgi otsustades on maalingukalju olnud PÜHA. See oli samaaegselt nii väliste kui ka sisemiste kujutiste asukohaks. Maalingutega tähistatud kaljut võib pidada nii piiriks kui ka piirpinnaks kahe eri maailma vahel. Selle juures võis inimene keskenduda oma sisekaemusele, leida jõudu ja vastuseid paljudele küsimustelel.

Kaljumaalinguid on tehtud erinevatel põhjustel. Nende mõtet võime vaid oletada. Jaht ja küllaldane saak olid elu eeldusteks. Kuid niisama tähtis on olnud ümbritseva keskkonna kujutamine, püügi alade märgistamine, inimrühma edukus, võitlus haiguste ning ohtudega, mitmesuguste elumuutustega toimetulek ja oma põlvnemise tunnetamine.

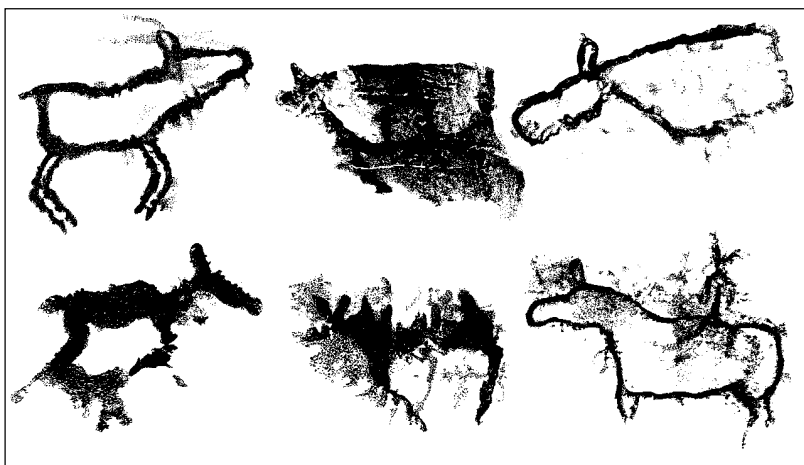
Aegade jooksul on mõnd kujutist maalitud korduvalt ja nende vormi on muudetud. Erinevad sugupõlved on võinud maalinguid ka isemoodi tõlgendada. Samal ajal, kui kaljutaie osutab inimhinge sügavamatele hoovustele, on see tihedalt seotud ka omaaegse inimese igapäevaeluga. Neid kahte poolt on teineteisest raske eristada.

Soome kaljumaalingutel on oma väljenduslaad

Kuigi Soome kaljumaalingute märgikeele elemente tuntakse ka naabermaades, on nende kasutusviis selline, mis muudab nad erinevaks Karjala, Koola või Skandinaavia kaljutaidest. Üllataval kombel domineerivad Soome märgistikus arvuliselt inimfiguurid (umbes 240), Rootsi muinasküttide ja -kalurite taideleidudes aga

Joonis 9. Saraakallio eenduvale rahnule on maalitud hulgaliselt eri tüüpi kujutisi. Kivi keskosa valitseb lintjas-profülsete inimeste rühm. Osaliselt nende peale on eestvaates maalitud "atleet" (1-2). Põhirühmast paremal ja selle all on tõenäoliselt samuti olnud inimfiguurid. Vasakul all leidub jälgi loomakujutistest. Keskel olev inimkujutiste rühm mõjub Soome maalingute seas erandlikult – kuidagi väga idapärasena. Paremal pool on üks Saraakallio kahest kaldristist. See motiiv oma arhailise kujuga kinnitab väga vana maalimistraditsiooni olemasolu.

Joonis 10. Soome põdralaadseid ülalt vasakult alates: Uittosalmi II, Avosaari, Lakiasuonvuori, Värikallio, Saraakallio, Verla.

põdrad. Äänisjärve kõige levinumaks motiiviks on veelind (42%) (Poikalainen 1996).

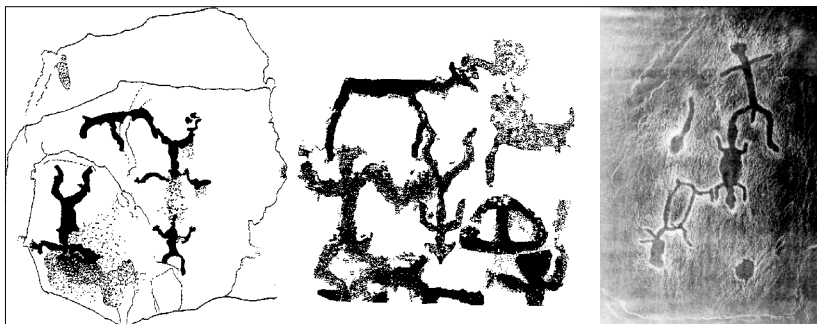
Soomes esineb kämblajäljendeid, mida Fennoskandia teiste kivi-aja maalingute seas leidub vaid erandjuhtudel.

Erinevate kujutiste poolest on kõige rikkalikum Laukaa Saraakallio. Tuleb siiski arvestada, et selle leiukoha maalingute nähtavust raskendab ränikile hägusus, mistõttu mitmed kujutised muutuvad nähtavaks vaid hilissügisel või talvel, kui sajab vihma või lörtsi.

Põdrad ja ulukpõhjapõdrad on põhjala küttide-kalurite kultuuri-arealis olnud olulised saakloomad ja kaljutaide motiivid. Põtrade maalimist ei saa seletada ainuüksi elatise hankimisega, sest teisi tähtsaid jahiloomi pole kaljudel üldse kujutatud.

Soomest on leitud üle 140 põdrakujutise, mis asetsevad muistsete peamiste liiklusteede ääres. Mujal neid ei leidu. Saraakallios ja Ristiinas paiknevad meie mõistes suured põdrad ja sarvemotiive meenutavad paadid maalingupannode ülaosas. Tegemist on valdavalt sarvedeta emapõtradega, kuid esineb ka erandlikke isendeid. Neljal pannool on põdra pea kohale loodud paati või sarvi meenutav kujund. Päijänne rannal on säilinud mingi väikese peaga loom, kelle keha alaosa meenutab paati.

Tundub, et põtradel oli keskne roll eelkõige inimesi ühendavates uskumustes ja riiustes. Kindlasti leidus neid, kes lugudega põdrast või ulukpõhjapõdrast oskasid seletada oma suguvõsa päritolu ja

Joonis 11. Verijärvi ja Puula Hahlavuori maalingupannood asuvad ühe vesistu piirkonnas. Mõlemal on kujutatud pea alaspidi inimest, kelle jalg puutub kokku põdra jalaga. Paremäl on kaljujoonis Äänisjärve Peri neemelt. Koopia: Eve Selisaar.

võib-olla ka mitmeid tavasid. Mõlemad loomad esinevad neis juttudes päikeseloomadena (Autio 1993) ja peamiste jahiobjektidena. Neid tuntakse ka ilmakaarte määramise seisukohalt kesksete tähtkujude nimedena.

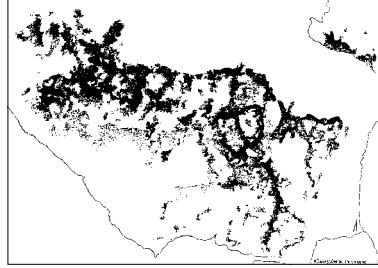
Kõigile põtradele pole jalgu maalitud või on need ebatavalised oma pikkuse ja asendi poolest. Jalad on see kehaosa, millega võidi ühendada ka teisi motiive. Kahel pannool on põdra jalaga ühendatud pea alaspidi inimene, Astuvansalmis aga paadi kujutis. See sama võte kordub Karjala kaljujoonistel. Luigeneemel on inimese asemel luik. Peri III-l on aga põtra ja inimest ühendavaks lüliks kobras.

Joonis 12. Vasakul on Vierunvuori südame asukoha tähistusega põder ja paremal Astuvansalmi naine, vibu käes.

Ligikaudu 15 põdrale on südame piirkonda tehtud laik või mingi muu märk. Kõige järgi otsustades on see komme olnud lühiajaline ja piirdunud vaid mõne kaljuseinaga. Kõige rohkem võib selliseid loomi leida Astuvansalmis.

Astuvansalmi leiukohas on inimest kujutatud ka looma ees. Sellistest maalingutest on kõige erandlikum kompositsioon, kus naine suunab vibu põdra poole. Seda kujutiste paari ei saa seostada ainult jahiga. Kõige loomulikumaks taustaks võiksid neile olla koolasaami legendid tootempõhjapõder Meandašist (Tšarnoluski 1965; Autio 1993; Sergejeva 1994). Nende lugude põhjal võiks pilti pidada esimese ohvri kujutamiseks. Saami trummidel leiduvate kaunistuste põhjal võib seda motiivi seostada ka Madderaka tütardega, nende sooviga, et pojast saaks kütt.

Joonis 13. Astuvansalmi seda pildirühma on korduvalt üle maalitud. Selles võib veenduda, vedades sõrmega mööda pödra piirjooni, liikudes esijalgadest paremale.

Praegu nähtav kujutis ei kuulu alumise looma keha juurde, kelle selja joon suundub viltuselt üles. Looma esialgne pea on jäänud hilisemate maaltingute alla. Tähelepanu väärrib looma tagajala külge tehtud lühike põikjoon ja sellega ühenduses olev väikese pödra koon. Paremäl on üsna sarnane detail Rootsisis asuva Fångsjö maalingu omaga.

Astuvansalmis võib leida muudki pödra ja inimese koosseksisteerimisele viitavat. Kahele inimesele on pähe maalitud sarved. Peale selle on mitme Ristiina inimese ühte jalga kujutatud justkui varvastele toetuvana. Olen sellisele erandlikule jalaasendile otsinud seletust pötra jäljendavast tantsust ja pödrajahist inna ajal. Seos pödraga leidis kinnitust Peterburis, kui selgus, et Äänisjärve Oleni saare väikese inimkuju jalad meenutavad pödra sõrgu ja et sama oli täheldatud ka Kubenino kujukese juures. Märtsis anti välja raamat Permi pronksvalandite kohta. Ka selle illustratsioonide seas on sõrgjalgseid inimesi (Autio 2000).

Astuvansalmi uuemates maaltingutes on tavaliselt järgitud varasemate vorme või neid kohandatud. Nii on mõnikord näiteks sarvedega inimese jalad kunagi olnud pikemad. Samas on pödra taga tumedama punasega värviga maalitud fragment, mida võib pidada väikese pödra peaks. Kumbki kujutis on tehtud selgelt eri värviga, kuid siiski ühendab neid lühike põikjooneke. Kas figuurid on maalitud eri aegadel või on tegemist emaslooma ja vastsündinud vasika tahtliku eristamisega teineteisest erinevat värvi ja vormi kasutades?

Rootsis on ühe vesistu ääres kaks suhteliselt lähestikku paiknevat maalikut, kus suurema pödra taga näeme väiksemat looma

Joonis 14. Vasakul Saraakallio kolmest erinevast visuaalsest märgist koosnev rühm: kaks püstjoont, põder ja inimene. Paremalt Lappeenranna piirkonnas asuva Salmenvuori väga omapärane kahe figuuriga kompositsioon.

(Nässjö ja Fångsjö). Fångsjö pannoo tagumist looma on raske märgata selle väiksuse ja värvuse tõttu. Isegi kui oletus põdralehma ja -vasika eristamisest kujutusviisi abil kuulub fantaasia valdkonda, ühendab Astuvansalmi loomi ometi lühike kindla mõttega tehtud jooneke.

Soomes kõige levinum kahe motiivi kombinatsioon on põder ja tema taga olev inimene. Sellest on mitmeid variatsioone. Inimese ja põdra koosinemist pole võimalik üheselt seletada.

Soome kaljumaalingutel ja Äänisjärve kaljujoonistel on nii ühiseid kui erinevaid jooni. Üllataval kombel pole Äänisjärvelt leitud ühtki kujutist, kus inimene seisaks põdra taga.

Inimest kujutavad maalingud

Kõige tüüpilisem Soome kaljutaidemotiiv on lihtsate joontega visandatud ebasümmeetriliste konksus põlvedega eestvaates inimene. Samasugune kujutis esineb ka mõnedel Norra kaljujoonistel, Koola poolsaarel, Äänisjärvel, Uuralis ja Siberis. Viena-Karjalas Zalavruga ulatuslikul kaljujooniste alal on siiski vaid 1–3 selletüübilist joonist. Kõige üllatavam on asjaolu, et vaadeldav sümbol näib peaaegu täielikult puuduvat Rootsi kiviaja kaljutaides.

Joonis 15. Mitmesuguseid eestvaates inimkujutisi: vasakul kalju erosiooni tagajärjel hävinev inimene (Ievasvuori); adorant, kellel on kõhu küljes mingi lisand (Saraakallio); võimalik sünnitamisstseen (Värikallio); midagi käes hoidev kolmnurkse peaga inimene (Hahlavuori).

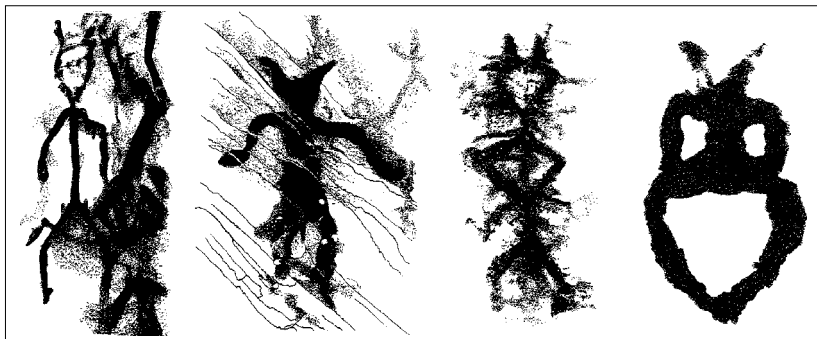
Põlvedest konksus jalgadega inimesi kujutades on erilist tähelepanu pööratud kätele ja jalgadele. Rombikujuliste kuni peaaegu rangis jalgade puhul saab peaaegu alati määrata põlvede asukohta.

Inimeste konksus põlved võivad viidata esivanematele, inimesi liitvale tantsule ja kollektiivsele maalimisviisile.

Pea on tavaliselt väikese laigu, rõnga või kolmnurga kujuline. Käed on tihti tõstetud palveasendisse (adoratsioonipoos) või lastud alla. Konkspõlvsete kõrval esineb mõnikord ka sirgete jalgadega inimesi.

Eestvaates inimese kujutise abil saab väheste vahenditega väljendada mitmesuguseid olukordi, muutes jäsemete asendit või liites käte või peaga mõningaid sümboleid. Ta võib paikneda ka pea alaspidi, viltuasendis või olla ühenduses mõne muu kujutisega. Kehaehituselt ei sobi inimene hästi rühmade või liikumise kujutamiseks. Seepärast paikneb inimene eraldi ja meenutab vormilt eelkõige pühakut. Joonispannodel seisabki ta tavaliselt üksi või paaris: suur ja väike inimene. Mõistatuseks jääb siiski, kas selline paar kujutab esivanemaid, haldjaid ja abivaime, täiskasvanut ja last või meest ja naist. Pealegi jääb selgusetuks, kumba neist kujutab suurem figuur?

Kujutatu põhjal on inimeste sugupoolt raske määrata. Sageli on jalgade vahel näha värvilaiku, kuid selle mõte jääb peaaegu alati küsitavaks. Põhjapoolsetes maalingutes on selgemaid vihjeid

Joonis 16. Astuvansalmi maalingupannoo kahe inimese peas on lühikesed sarved, vasakpoolne on üks neist. Värikallio inimkogu on aga kujutatud loomanahka rüütatuna. Keltavuori ja Uttovuori inimeste pähe joonistatud nagad meenutavad loomade kõrvu.

inimese soole. Värikallio maalingute detaile vaadeldes kipub sageli mõttesse sünnitav naine.

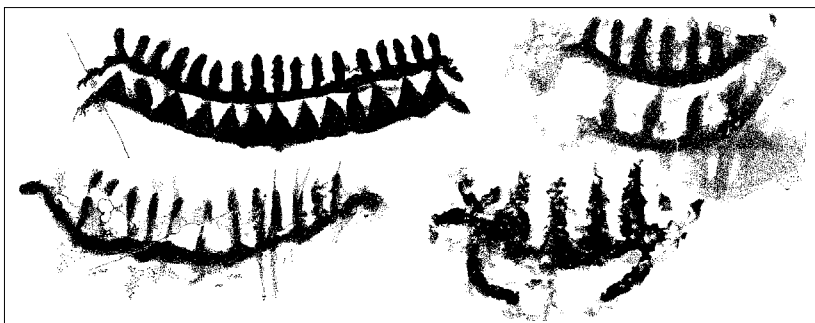
Profiilselt kujutatud inimesed moodustavad omaette kogumi. Vanemate leiukohtade ülaosades sellised kujused puuduvad. Külgvaateline kujutusviis sobib eriti hästi rühmade, sündmuste ja liikumise edasiandmiseks. Selliselt maalitud inimesi on kõige arvukamalt Saraakallios. Maalingupannoodel on paljud neist lihtsus- tunud peaaegu joonteks või siis märgiks, mis viitab niihästi loomale kui ka inimesele.

Joonis 17. Külgvaates inimesi: vasakul Rautakannavuori ülaosas esinev omapärane kujutis, ülejäänud pärinevad Saraakalliolt.

Paadikujutised või sarvemotiivid

Nõndanimetatud paadid kuuluvad kaljutaide põhimotiivide hulka. Ometi on paadi mõiste kasutamine Soome maalingute tõlgenduseks sageli ebapiisav. Seda motiivi on kindlasti mõtestatud laiemalt. Pikaajases kasutuses olnud pannode kõige ülemisi kammitaolisi kujutisi kutsutakse tavaliselt sarvemotiivideks või sarveja paadimotiive meenutavaiks märkideks. Sellistes maalingute sakkides on sageli jäänukeid kolmnurgalaadseist kujunditest. Sarveja paadimotiivid moodustavad sageli paari, milles märgid on kas kohakuti või järjestikku. Selline esitusviis viitab pigem motiivi sümboolsusele kui pelgalt paadi kujutamisele.

Joonis 18. Paadikujutisi ja sarvemotiive vasakult paremale: Saraakallio, Kannonalus, Kintahuonvuori, Saraakallio.

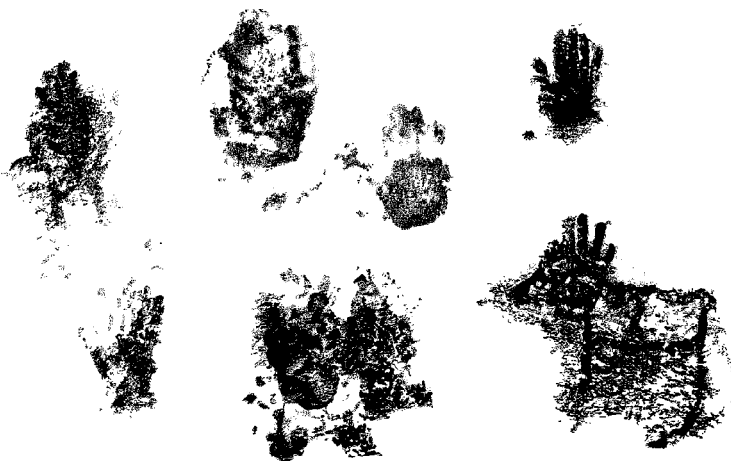
Joonis 19. Vähemalt kolmel pannool liitub nn paadimotiiv sarvetaoliselt põdra peaga: Päijänne Pyhänpää 53 cm pikkune põder ja sarvepaar (digitaalselt töödeldud foto Timo Sepänmaa) ning Astuwansalmi põder ja vene.

Põdrapäise tääviga veesõidukeid võib seostada kalastamise või jahiga, kuid samavõrd ka kultuslike riitustega. Paadis võib rännata šamaan. Müütides liiguvad päike ja kuu paadiga üle taevakummi ning paat viib siitilmast ära koolnud. Venet on kasutatud initsiatsiooni-, matuse- ja tervendamisriitustes. Sarvi seostatakse omakorda kasvu ja viljakusega, kuid see kujund sobib ka põdrahõimu tunnuseks.

Kämbla- ja muud kontaktjäljendid

Käekujutist tuntakse maakera paljudes paikades ja tihti peetakse seda vanimaks inimest kujutavaks motiiviks. Paleoliitikumiaegsetes maalingutes on kujutis saadud nii, et vastu kaljut surutud kämbla ümber on puhutud värvi. Vaid üksikjuhtudel on kujutis loodud värvist kätt vastu seina surudes.

Soomele on iseloomulik käesurvest sündinud kämblakujutis. Sageli on kaljul kaks jäljendit. Skandinaavia kaljujooniste jalajäljenditel, eriti karukäpakujutistel näib vahel olevat samasugune tähendus.

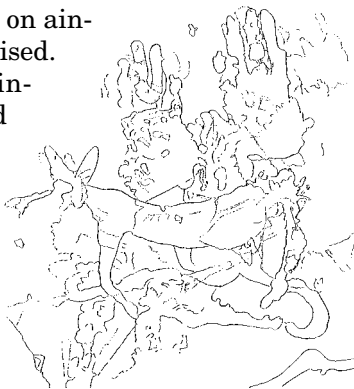
Joonis 20. Saimaa ääres leiduvaid jäljendipaare: vasakul Havukkavuori I, Astuvansalmi kaks paarisfiguuri (alumine paar on ebatavalise kujuga) ja Astuvansalmi ülestikused kämbلاجäljendid. Kämmaldest alumine on pressitud nurgelise põdrapea peale. Selle kõrval paremal on käpataoline jälg.

Kaljumaalingute kämblajäljendid on ainsad loomulikus suuruses tehtud kujutised. See motiiv kordub paljudel kaljupindadel, kuid kõige rohkem näeb neid Saraakalliol, Astuvansalmil ja Juusjärvil. Peale selle on Soomes mõningaid ebamäärasemaid, jalga ja käppa meenutavaid jälgi ning nendest moodustuvaid vertikaalseid ridu.

Astuvansalmi jäljendid (välja arvatud üks erand) paiknevad 1,5 m laiusel vööndil, Saraakalliol on vastava vööndi kõrgus vaid 1 m. Jäljendite paiknemine teatud kõrgusel viitab kõige veenvamalt uue inimrühma saabumisele, mitte niivõrd uue stiili omaksvõtmisele.

Kämblakujutist peetakse autori nimemärgiks teda kaitsva või halba tõrjuva pildina. Motiivi on seostatud ka initsiatsiooniga.

Saraakalliol on maalingurühm, millel kõrvuti asetsevad käejäljendid meenutavad põdrasarvi. Käed on otsekui palves üles tõstetud. Kuigi kaljudel ei ole kujutatud päikest, paiknevad maalingud selliselt, et päike võib oma päevateekonna mingil ajal neile peale paista. On teadvustatud kalju varjupoolse külje olemasolu, sest sinna pole maalinguid tehtud.

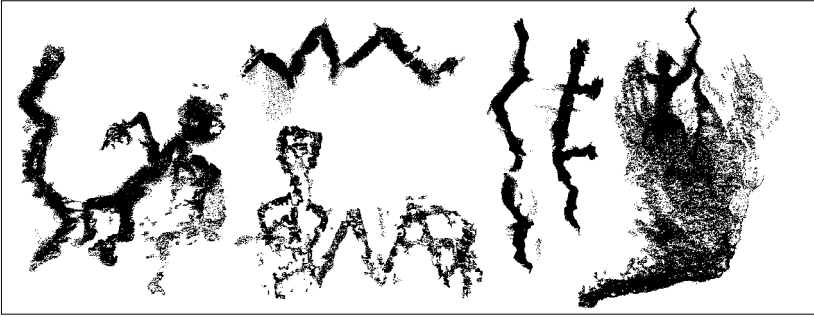

Joonis 21. Saraakallio ülaosa kämblapaar tuletab meelde põdra kühvetsarvi. Kaljupinda on korduvalt üle maalitud. Alumise põdra esijäseme lõtv hoiak justkui viitaks ohvriloomale ja ümar kõht tiinusele.

Roomajad ja siksakjooned

Madu kehastab visuaalses sümboolikas nii häid kui kurje jõude. Sageli seostatakse teda seksuaalsuse ja loova jõuga. Maokujulisi esemeid ja kujutisi on leitud esiajaloolistest leiukohtadest. Mao pea ja nahk on sageli kuulunud nõiavarustuse hulka.

Madu on maalitud ka paljude trummide nahale. Teda on võidud pidada nõia abiloomaks või allilma esindajaks. Samuti on usutud, et mõned šamaanid on osanud end maoks muuta. Kogu salapärast

Joonis 22. Maomotiive ja siksakjooni (vasakult paremale): Mertavuori, üleval Saraakallio, all Verla, paremal Saraakallio ja viimasena Salmenkallio.

hoolimata leidub madu ja teda esindavaid siksakjooni Soomes harva. Ka ei saa sakilist joont alati tõlgendada maona.

Linnud, kalad, muud loomad ja arusaamatud kujutised

Karjalas on luike peetud pühaks linnuks. Kammkeraamikalistele anumatele on pressitud veelinnukujutisi ja 42% Äänisjärve kaljusse uuristatud motiividest kujutavad veelinde, enamasti luiki. Soomest on siiski leitud ainult üks täiesti vaieldamatult veelinde kujutav maalingurühm Savonlinna piirkonnast. Peale selle on

Joonis 23. Vasakult paremale: Rapakko luigid, Juusjärvi kiveendile maalitud inimene ja kala ning Hahlavuori kujund.

leitud mitmeti tõlgendatavaid jäänukeid. Rapakko maalingus tor-
kab silma see, et tegemist on paariskujutisega, mis erinevad suu-
ruse poolest. See meenutab inimpaari. Mõistetamatuks jääb, miks
on kalu nii vähe kujutatud, neid esineb vaid kolmel pannool. Ilmselt
ei olnud pelk toit maalimise tegelikuks objektiks.

Mõningaid loomi ei ole kujutiste kulumise ja ähmasuse tõttu
võimalik identifitseerida. Nii ei ole näiteks karust vaieldamatut
kujutist, mõnel juhul võib seda vaid oletada.

Kaljumaalingutega tutvujale

Kaljumaalingud osutuvad mitmekülgseiks turismiobjektideks. Neis
elavad kalju ning sellel leiduvad motiivid kooskõlas ilma, aasta-
aegade, päikese ja veega. Kui kaljumaalinguist otsida vaid uhkeid
kujutisi ja suurt kunsti, tuleb pettuda. Maalingud jutustavad veeko-
gude ääres elanud “tavaliste” inimeste mõtetest, uskumustest ja
liikumisteedest. See ei ole kõrgkultuuri looming, vaid kaunistamata
“rahvalaul” oma ehedal kujul. Põhjamaine kaljutaie on parim öko-
kunst sellele, kes rändab ja tunnetab avatud meeltega. Kujutistele
ligipääs nõuab aga paljude nähtavate ja nähtamatute piiride üle-
tamist. Tuleb lahti öelda nüüdiskultuuri loodud mõistetest, omaks
võtta loodus ja jääda kuulatama, sest kaljumaalingud on vaiksed
pildid, nende hääl kostab tuhandete aastate kauguselt.

Tõlkinud Kadri Tamm

Kommentaar

¹ BP – vanus radioaktiivse süsiniku dateeringu alusel, arvates 1950.
aastast, mis on väiksem kui kalendriaastate hulk.

Kirjandus

- Autio, E. 1993. *Kultasarvipeura ja sen klaani*. Jyväskylä: Atena.
Autio, E. 2000. *Kotkat, hirvet, karhut. Permiläistä pronssitaidetta*.
Jyväskylä: Atena.
Europaeus, A. 1917. Kalliomaalaus Vitträskin rannalla Kirkkonum-
mella. *Suomen Museo*.
Grönhagen, J. 1994. Ristiinan Astuvansalmi, muinainen kulttipaik-
kako? *Suomen Museo*. Vammala.

Hallström, G. 1952. Hällmålningen i Kyrksläotts socken, Finland. *Arkeologiska forskningar och fynd, studier utgivna med anledning av Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsdag*. Stockholm.

Jussila, T. 1999. Saimaan kalliomaalausten ajoitus rannansiirtymiskronologian perusteella. *Kalliomaalausraportteja* 1. Jyväskylä: Kopijyvä.

Kivikäs, P. 1995. *Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto*. Jyväskylä: Atena.

Kivikäs, P. 1997. *Kalliomaalausten kuvamaailma = Vorhistorische Felsmalerei in Finnland*. Jyväskylä: Atena.

Kivikäs, P. 1999. Suursaimaan, Puulan ja Muinai-Päijänteen alueen kalliomaalausten sijaintipaikat ja korkeudet. *Kalliomaalausraportteja* 1. Jyväskylä: Kopijyvä.

Kupiainen, R. 1999. Taulukko Saimaan altaan kalliomaalausten korkeuksista. *Kalliomaalausraportteja* 1. Jyväskylä: Kopijyvä.

Luhio, V. 1962. Kippmålningen vid Juusjärvi. *Finskt Museum*. Helsinki.

Miettinen, T. 1986. Konniveden Haukkavuoren kalliomaalaus. *Iskos* 6. Helsinki.

Poikalainen, V. 1996. *Äänisen kalliotaide: katsaus tutkimuksiin, aihepiiriin ja topografiaan*. Käsikiri. Etelä-Savon kalliomaalaukset – seminaari.

Sarvas, P. 1969. Die Felsenmalerei von Astuvansalmi. *Suomen Museo*.

Sergejeva, E. 1994. Kuolansaamelaisten folkloresta – peuramies. *Tietolipas* 131. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Taavitsainen, J.-P. & Kinnunen K. 1979. Puumalan Syrjäsalmen kalliomaalauksista ja kalliomaalausten säilymisestä. *Geologi* 3.

Tšarnoluski, V. V. 1965. *Legenda ob olene-tšeloveke*. Moskva.